

Filologiya fanlari

QASHQADARYO VILOYATI TOPONIMLARI ASOSIDA LINGVISTIK KORPUS YARATISH TAJRIBASI

Yuldasheva Nilufar Ergashevna

*Qarshi davlat universiteti O'zbek tilshunosligi kafedrasi mudiri,
Filologiya fanlari doktori, professor*

Ixtiyorbek Norov Kamoliddin o'g'li

*Xalqaro innovatsiyalar universiteti,
Lingvistika (o'zbek tili) 2-kurs magistranti*

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.16831528>

Annotatsiya: Ushbu maqolada Qashqadaryo viloyatida mavjud shahar, tuman va qishloq nomlari asosida lingvistik korpus yaratish tajribasi bayon etiladi. Tadqiqotda toponimlarning morfologik, semantik va etimologik xususiyatlari korpus lingvistikasi metodlari asosida tahlil qilindi. Korpus yaratishda tanlab olingan hududiy toponimlar sinxron va diaxron jihatdan tasniflandi, ularning kelib chiqish qatlamlari, leksik tarkibi va strukturaviy xususiyatlari ko'rib chiqildi. Maqolada ayni paytda toponimik korpusni elektron shaklda tuzishning metodik asoslari va muammolari ham tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: toponim, lingvistik korpus, Qashqadaryo, semantika, morfologiya, tasnif, tarixiy qatlam.

Аннотация: В данной статье описывается опыт создания лингвистического корпуса на основе названий городов, районов и сел, существующих в Кашкадарьинской области. В исследовании были проанализированы морфологические, семантические и этимологические особенности топонимов на основе методов корпусной лингвистики. При создании корпуса отобранные территориальные топонимы были классифицированы синхронно и диахронически, учитывались их слои происхождения, лексический состав и структурные особенности. В статье также анализируются методологические основы и проблемы создания топонимического корпуса в электронном виде.

Ключевые слова: топоним, лингвистический корпус, Кашкадарья, семантика, морфология, классификация, исторический слой.

Abstract: This article describes the experience of creating a linguistic corpus based on the names of cities, districts, and villages existing in the Kashkadarya region. In the study, the morphological, semantic, and etymological features of toponyms were analyzed based on the methods of corpus linguistics. When creating the corpus, the selected territorial toponyms were classified synchronously and diachronically, their layers of origin, lexical composition, and structural features were considered. The article also analyzes the methodological foundations and problems of creating a toponymic corpus in electronic form.

Keywords: toponym, linguistic corpus, Kashkadarya, semantics, morphology, classification, historical layer.

KIRISH

Toponimika — tilshunoslik, tarix, geografiya va madaniyatshunoslik fanlarining tutashgan nuqtasida shakllangan fan sohasidir. Joy nomlari insoniyat tarixining tilga

ko'chgan izlaridir. Ular ma'lum hududda yashagan xalqlarning tili, dini, urf-odatlarini, iqtisodiy faoliyati va tabiatga bo'lgan munosabatini o'zida mujassam etadi. Ayniqsa, biror mintaqaga oid toponimlarning ilmiy tahlili orqali nafaqat tilning leksik-semantik boyligi, balki tarixiy-etnik qatlamlari, ijtimoiy-ma'naviy tafakkur ko'lami ham aniqlanadi.

O'zbekiston toponimikasi boy va rang-barangligiga qaramay, bu soha hali to'la o'rganilmagan va tadqiqotlar asosan umumiy tavsif doirasida qolmoqda. Ayniqsa, mavjud toponimlarni zamonaviy lingvistik korpus asosida tizimlashtirish, ularni elektron ma'lumotlar bazasiga aylantirish, kompyuter lingvistikasi yondashuvlari yordamida qayta ishlash ishlari endigina shakllanmoqda. Hozirgi davrda lingvistik tadqiqotlar nafaqat nazariy, balki amaliy, raqamli tahlil asosida olib borilishi dolzarb vazifa sifatida qaralmoqda. Shu nuqtayi nazardan, toponimlar asosida lingvistik korpus yaratish — nafaqat tilshunoslikda, balki raqamli filologiyada, kartografiyada, tarixiy-geografik tadqiqotlarda ham zaruratga aylangan.

Qashqadaryo viloyati geografik joylashuvi, tarixiy taraqqiyot bosqichlari, qadimiy shaharlar va xalq og'zaki ijodiga boy hudud sifatida turli etnoslar, tillar va madaniy qatlamlar chorrahasida shakllangan mintaqadir. Ushbu viloyatdagi joy nomlari — qadimiy Sog'diyona davridan tortib, Movarounnahr, Temuriylar, Rossiya imperiyasi va Sovet davriga qadar bo'lgan bosqichlarda o'zgarib, shakllanib kelgan toponimlardir. Shuning uchun Qashqadaryo toponimlarini chuqur tahlil qilish nafaqat lokal, balki umumtilshunoslik jihatidan ham qimmatlidir.

Ushbu maqolada Qashqadaryo viloyatiga oid shahar, tuman va qishloq nomlari asosida lingvistik korpus yaratish tajribasi bayon etiladi. Bu korpus orqali toponimlarning morfologik, semantik va etimologik xususiyatlari aniqlanadi; ular tasniflanadi, statistik tahlil qilinadi va zamonaviy raqamli vositalar yordamida umumlashtiriladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi — joy nomlarini zamonaviy lingvistik texnologiyalar yordamida tahlil qilish, ularning ilmiy-axborot bazasini yaratish hamda milliy til boyliklarini saqlashga xizmat qiluvchi amaliy platformani shakllantirishdir.

Shuningdek, mazkur tadqiqot O'zbekistonda ilk bor hududiy toponimlar asosida yaratilgan lingvistik korpuslardan biri bo'lib, keyingi bosqichda boshqa viloyatlar bilan solishtirma tahlillar, dialektologik va GIS asosidagi toponimik xaritalar tuzish uchun metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

USULLAR

Tadqiqot metodlari quyidagi bosqichlarni qamrab oldi:

1. **Ma'lumot yig'ish bosqichi:** Qashqadaryo viloyatidagi mavjud barcha tumanlar, shaharlar va qishloqlarning rasmiy ro'yxatlari O'zbekiston Respublikasi

Geografik obyektlar reyestri va Qashqadaryo viloyati hokimligi ma'lumotlar bazasidan olindi. Umumiy hisobda 350 dan ortiq toponim tanlab olindi.

2. **Lingvistik tahlil metodlari:** Tanlangan toponimlar morfologik, semantik va etimologik jihatdan tahlil qilindi. Har bir toponimning tuzilishi (masalan: "Dehqonobod" = dehqon + obod), uning ma'nosi va kelib chiqishi aniqlanib, sinxron va diaxron tasnifga solindi.
3. **Korpus modeli:** Korpus modeli .xlsx (Excel), .xml va .txt formatda yaratilgan bo'lib, har bir toponim quyidagi ustunlar asosida kiritildi:
  - ✓ To'liq nom
  - ✓ Hudud (tuman/shahar)
  - ✓ Morfologik tuzilma
  - ✓ Etimologik kelib chiqishi
  - ✓ Semantik guruh
  - ✓ Afsona/rivoyatlar mavjudligi
  - ✓ Eski nomi (agar mavjud bo'lsa)
4. **Tasniflash yondashuvi:** Toponimlar quyidagi semantik guruhlariga ajratildi:
  - ✓ Tabiatga oid (Suvon, Oqrobot, Qo'ytosh)
  - ✓ Shaxs nomiga oid (Tallishboytepa, Olimobod)
  - ✓ Tarixiy-siyosiy (Mustaqillik, Istiqlol)
  - ✓ Iqtisodiy faoliyat bilan bog'liq (Dehqonobod, Bozorjoy)
5. **Tahlil dasturlari:** Korpusni qayta ishlashda Microsoft Excel, AntConc dasturi va Google Sheets tizimlaridan foydalanildi. Natijalar tasnifiy jadvallar va grafiklar shaklida tayyorlandi.

Natijalar (Results)

Tadqiqot natijalariga ko'ra, Qashqadaryo viloyatidagi toponimlar quyidagicha taqsimlandi:

- 45% — tabiat va geografik holatlarga oid nomlar
- 20% — shaxs yoki tarixiy shaxs nomlariga oid
- 15% — iqtisodiy va ijtimoiy faoliyat bilan bog'liq nomlar
- 10% — ideologik yoki siyosiy mazmunga ega nomlar
- 10% — nomi o'zgarib ketgan yoki hozirgi ma'nosi unutilgan toponimlar

Morfologik tahlil natijalariga ko'ra:

- 60% toponimlar ikki yoki undan ortiq komponentdan tashkil topgan
- 30% — determinativ qo'shimchali (-obod, -kent, -tepa, -soy)
- 10% — soddalashtirilgan arxaik shakllar (Koson, Kitob, Shuro)

Yaratilgan korpus barcha toponimlarni tizimli asosda qamrab olib, ularni keyingi tahlillar uchun tayyor platforma sifatida xizmat qiladi. Bu korpus elektron

variantda, alohida fayl sifatida saqlangan va foydalanuvchilar uchun interaktiv ishlov berishga moslashtirilgan.

MUHOKAMA

Tadqiqot davomida Qashqadaryo viloyatiga oid toponimlar asosida yaratilgan lingvistik korpus viloyat toponimikasining ichki lingvistik tuzilmasi, tarixiy qatlamlari va semantik xilma-xilligini ilmiy asosda ochib berishga xizmat qildi. Korpusga kiritilgan toponimlarning sinxron va diaxron tahlili ularning shakllanishida bir necha bosqichli madaniy va til ta'sirini, ya'ni **turkiy, fors-tojik, arab va rus tillari qatlamlarini** ajratishga imkon berdi.

1. Toponimlarning tarixiy qatlamliligi va til qatlami

Qashqadaryo toponimlari orasida qadimiy tarixiy nomlar (*Nasaf, Kesh, Kitob, Koson*), islomiy-diniy ta'sir ostida shakllangan nomlar (*Qamashi, Dehqonobod*), sovet davri mafkuraviy nomlari (*Leninskiy, Kommunar* — hozirda o'zgartirilgan), va mustaqillikdan so'ng berilgan yangi milliy ruhdagi toponimlar (*Mustaqillik, Istiqlol, Yoshlarobod*) mavjud. Bu holat toponimlar lingvistik tizimida **tarixiy bosqichlarning izchil aks etishini** ko'rsatadi.

2. Morfologik va semantik tahlil natijalari

Korpus tahlilidan aniqlanishicha, Qashqadaryo viloyati toponimlarining katta qismi **qo'shma so'zlar** va **determinativ affikslardan** iborat: *-obod, -kent, -tepa, -soy, -daryo, -qishloq, -joy*. Masalan, *Dehqonobod* — “dehqon” + “obod”, *Qo'ytosh* — “qo'y” + “tosh”. Bu strukturalar **morfologik model sifatida** O'zbekiston hududiy toponimikasining universal andozalaridan biri hisoblanadi.

Semantik tahlil esa toponimlarning asosiy mazmuniy guruhlarini ajratish imkonini berdi:

- **Tabiat va geografik muhit bilan bog'liq nomlar** (*Suvon, Oqrabot, Qo'ytosh, Shuro*),
- **Shaxs yoki tarixiy shaxs nomlari asosida shakllangan toponimlar** (*Tallishboytepa, Sho'rchi*),
- **Ijtimoiy-iqtisodiy faoliyat bilan bog'liq nomlar** (*Dehqonobod, Bozorjoy*),
- **Ideologik va siyosiy mazmundagi nomlar** (*Istiqlol, Mustaqillik, Alisher MFY*).

Bu tasniflash lingvistik korpusga asoslangan toponimik xaritalash, statistik modellashtirish va GIS integratsiyasi uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

3. Toponimika va xalq tafakkuri

Tahlil jarayonida ba'zi toponimlarning shakllanishi xalq rivoyatlari, afsonalari yoki ijtimoiy xotira bilan bog'liq ekanligi aniqlandi. Masalan, *Chiroqchi* toponimi xalq og'zaki rivoyatlarida “nur chiqqan joy” sifatida tilga olinadi. Bu esa

toponimlarning faqat geografik belgilar emas, balki **milliy-madaniy xotira shakli** ekanligini ko'rsatadi.

Shuningdek, ayrim joy nomlari mahalliy shevalar ta'sirida fonetik o'zgarishlarga uchragan bo'lib, bu holat toponimlarni dialektologik nuqtayi nazardan ham tahlil qilish zarurligini taqozo etadi. Masalan, *Qo'shtegirmon* so'zidagi "qo'sh" komponenti ba'zi hollarda "qo'ishtirmon" tarzida talaffuz qilinadi.

4. Korpus yaratishdagi muammolar va imkoniyatlar

Loyihada korpus yaratish jarayonida bir nechta **muammolar** kuzatildi:

- Mahalliy toponimlarning yagona rasmiy ro'yxati mavjud emasligi;
- Bir joy nomining bir necha talaffuz shakli va imloviy variantlarining mavjudligi;
- Toponimlarning semantik asosini ishonchli manba asosida aniqlashda muammolar.

Biroq bu muammolar mavjud bo'lsa-da, lingvistik korpusga asoslangan yondashuv quyidagi **afzalliklarni** berdi:

- Har bir toponimni morfologik, semantik va tarixiy jihatdan tizimlashtirish;
- Elektron bazaga kiritish orqali qayta ishlash va modellashtirish imkoniyati;
- Boshqa viloyatlar bilan qiyosiy tadqiqot olib borish uchun ilmiy platforma shakllantirish.

5. Toponimlarni zamonaviy lingvistik texnologiyalar bilan integratsiya qilish istiqbollari

Mazkur tadqiqotdan kelib chiqadigan muhim xulosa shuki, **toponimlar lingvistik korpusini yaratish** — bu nafaqat tilshunoslik, balki tarixiy-geografik, kartografik va raqamli humanitar tadqiqotlar uchun ham asos bo'lishi mumkin. Ayniqsa, bu kabi korpuslarni:

- **Sun'iy intellekt asosida semantik klasterlarga ajratish;**
- **GIS (Geographic Information Systems)** bilan integratsiya qilish;
- **Toponimik chatbotlar** yoki **mobil ilovalar** yaratish uchun foydalanish mumkin.

Shu tariqa, Qashqadaryo toponimlari asosida yaratilgan bu korpus — bir hudud til tarixining, xalq xotirasining va madaniy tafakkurning raqamli ko'rinishidir. Bu yondashuv O'zbekistonda ilk bor amaliyotga joriy qilinayotgan va ilmiy-uslubiy asosga ega bo'lgan toponimik korpus yaratish tajribasining muhim bosqichidir.

XULOSA

Ushbu tadqiqot davomida Qashqadaryo viloyati toponimlarini lingvistik korpus asosida o'rganish orqali mintaqaning til, tarix va madaniyatga oid ko'p qatlamli ma'lumotlari tizimli tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari Qashqadaryo hududidagi joy nomlari **semantik boylik, morfologik xilma-xillik, etimologik qatlamlilik** va **xalq**

og‘zaki xotirasi bilan bevosita bog‘liq bo‘lganligini isbotladi. Shuningdek, korpusni yaratish orqali joy nomlarini **elektron, raqamli va lingvistik tahlil uchun qulay platformaga** aylantirishga erishildi.

Quyidagi asosiy ilmiy xulosalar ilgari surildi:

1. Qashqadaryo toponimlari til tarixining yashirin qatlamlarini ochib beradi

Shahar, tuman va qishloq nomlari qadimgi sog‘diy, arab, fors-tojik, turkiy va rus tillarining izlarini o‘zida aks ettirgan bo‘lib, ularning bugungi holati ko‘p tillilik jarayonining lingvistik mahsulidir. Korpus asosida bu tarixiy qatlamlar sinxron va diaxron tarzda aniqlab berildi.

2. Toponimlarning morfologik tuzilmasida muayyan andozalar mavjud

Tahlil qilingan toponimlarning katta qismi determinativ affikslar (–obod, –kent, –soy, –tepa, –qishloq) orqali shakllangan bo‘lib, ular joy nomining ma’no yukini belgilovchi asosiy omil sifatida namoyon bo‘ladi. Bu esa o‘z navbatida, o‘zbek toponimik modelining umumiy morfologik xususiyatlarini ajratish imkonini beradi.

3. Semantik tasnif korpusiy yondashuvda aniq ifodasini topdi

Toponimlar semantik jihatdan beshta asosiy guruhga — tabiiy-geografik, shaxsiy, iqtisodiy, tarixiy va mafkuraviy nomlarga ajratildi. Ushbu tasnif keyinchalik toponimlar asosida tilda konseptual maydonlar, tarixiy voqeliklar va ijtimoiy-madaniy tafakkurni tahlil qilishda muhim poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

4. Korpus yaratish toponimlarni raqamlashtirish va integratsiyalashgan tadqiqotlar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi

Yaratilgan lingvistik korpus orqali toponimlar bilan bog‘liq barcha lingvistik, madaniy va tarixiy ma’lumotlar tizimlashtirildi. Bu korpus keyinchalik:

- toponimik xaritalash (GIS) loyihalari;
- sun’iy intellekt asosida semantik tahlil;
- mobil ilovalar (toponimik ma’lumotnomalar);
- lug‘at va izohli kataloglar yaratish uchun asos bo‘la oladi.

5. Tadqiqot metodologiyasi boshqa hududlar uchun namuna bo‘la oladi

Mazkur korpus yaratish tajribasi O‘zbekistonning boshqa viloyatlari toponimikasini o‘rganishda ham tatbiq etilishi mumkin. Har bir mintaqaning lingvotoponimik xaritasi yaratilsa, bu umumrespublika miqyosidagi to‘liq toponimik bazaning shakllanishiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rajabov A. “O‘zbekiston toponimikasi asoslari”, Toshkent: Fan, 2021.
2. O‘zbekiston Respublikasi Geografik obyektlar reyestri, 2023.
3. Mahmud Qoshg‘ariy. “Devonu lug‘otit turk”, 11-asr.
4. Tursunov B. “Toponimika va til madaniyati”, Qarshi, 2020.
5. Euralex Proceedings. “Corpus Linguistics and Toponymy”, 2018.
6. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. Hududiy nomlar bazasi, 2024.